

**НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ МОВНОГО
ОБРАЗУ ЛЮДИНИ В АВТОБІОГРАФІЧНИХ РОЗПОВІДЯХ
ДІАЛЕКТНОСІЇВ СЛОБОЖАНЩИНИ**

doi: 10.12958/2227-2631-2019-1-40-14-25

Катерина Глуховцева,

доктор філологічних наук, професор кафедри

української філології та загального мовознавства

ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”

<https://orcid.org/0000-0002-5581-2204>

У статті описано сталі та змінні ланки в діалектних автобіографічних розповідях, зафіксованих в українських східнослобожанських говірках, охарактеризовано національно-культурні особливості мовного образу людини в них. Авторка до сталих ланок автобіографічної розповіді відносить відомості про сім'ю, навчання в школі, подальшу освіту, роботу. Змінними є частини, у яких респонденти вказують дату й місце їхнього народження і їхніх близьких, розповідають про історичний період, на який припало дитинство та юність.

Мовними засобами вираження змісту є форми дієслів минулого часу, окремі форми теперішнього та майбутнього, форми інфінітива, лексика на позначення спорідненості і свояцтва, назви житлових будівель, свійських тварин, страв. Розповіді містять оцінну лексику, з допомогою якої респонденти репрезентують події, вказують на поведінку односельців тощо. Подекуди збережено форми пошанної множини, уживані по відношенню до старших людей (дідуся, бабусі, батьків). Таке спілкування надає висловлюванню особливої конотації.

Автобіографічні розповіді багатьох жінок насичені іменниками із зменшено-пестливими суфіксами. Респондентки номінують їхні населені пункти, хатні споруди, близьких людей, свійських тварин, страви, посуд. Це один із способів викладу думок, що становить особливий стиль спілкування, характерний для жінок старшого віку, коли оповідачка висловлює особливе ставлення до описуваних подій, демонструє, що ці спогади для неї дорогі. Наратив при цьому набуває ознак інтимності, йому властиві особливе смислове навантаження, уведення в дискурсну зону оповідачки традицій життєвого устрою слобожан.

З автобіографічних розповідей постає образ простої людини, яка, незважаючи на всі життєві негаразди, шанує чесних і роботящих односельців, рідних; уміє переживати труднощі; цінує витривалість; здатність допомагати один одному в скрутну хвилину. Діалектності з пошаною ставляться до вірувань їхніх предків, зберегли звичаї відзначення багатьох свят, респонденти старшої вікової категорії знають народні традиції, ігри.

Ключові слова: діалектний текст, надтекст, ситуація спілкування, ситуація-тема, текстема, часова двоплановість.

The article describes the permanent and variable links in the dialect autobiographical narrative, recorded in the Ukrainian East-Slobozhan dialects, and characterizes the national-cultural features of the linguistic image of a person in them. The author notes that the stable links of the autobiographical story include information about the family, school education, further education, work. Variables are parts in which respondents indicate their date and place of birth and their relatives, tell about the historical period, which took place in childhood and youth.

Linguistic means of expression of meaning are forms of verbs of the past, separate forms of present and future time, forms of infinitive, vocabulary on the sign of kinship and virginity, names of residential buildings, domestic animals, dishes. Stories contain an estimated vocabulary, by which respondents submit an appraisal of events, indicate the behavior of fellow villagers, and so on. Sometimes the forms of the celebrated plurality used in relation to the elderly (grandparents, grandmothers, parents) are preserved. Such communication gives expression to the honored connotation.

The autobiographical stories of many women are full of nouns with diminutive and caressful suffixes. So the respondents nominate their settlements, dwellings, close people, pets, dishes, utensils. This is one of the ways of expressing thoughts, which is a special communication style, characteristic of older women, when the narrator expresses his particular attitude to the described events, shows that these memories are expensive for her.

Key words: dialectal text, overtecture, situation of communication, situation-theme, text system, temporal duality.

Вступ. Антропоцентризм лінгвістичних досліджень зумовив увагу вчених до автобіографічних текстів, у яких одна особа є і об'єктом розповіді, і суб'єктом. „Кількість досліджень, проведених лінгвістами на матеріалі автобіографічної літератури, зростає” (Волошина, 2008, с. 11), що зумовило вивчення низки особливостей організації автобіографічних текстів, їхніх стилістичних прийомів, лексичних засобів, модальності як текстотворчої категорії та ін. Однак залишається малодослідженою діалектна автобіографічна розповідь, для якої, за словами В. Гольдіна, характерний принцип поєднання при мовленні ситуації-теми і ситуації спілкування (Гольдин, 1997), що дуже важливо, адже однією з особливостей жанру є часова двоплановість, постійне зіставлення минулого й сучасного (Волошина, 2008, с. 12).

Ступінь дослідження проблеми. Ф. Лежен виділяє низку автодокументів, „его-текстів”, серед яких є жанр автобіографії. Диференційними ознаками автобіографічних текстів учений вважає: форму мови (розповідь, проза); об'єкт зображення (індивідуальне життя,

історія особистості); позицію автора (ідентичність автора й оповідача); позицію оповідача; а) ідентичність автора головному герою, б) ретроспективна перспектива оповіді (Lejeune, 1989).

Наразі вчені розрізняють автобіографію і щоденник (є відмінності в часі), автобіографію і мемуари (об'єктом розповіді в мемуарах є не тільки окрема особистість) (Лежен, 2000), виділяють художню автобіографію й автобіографічний документ (Сердійчук). Для діалектної автобіографічної розповіді властиві такі ознаки, як усність, спонтанність мовлення, узусність мовних засобів, що, відображаючи індивідуальність автора, малюють картину певного соціально-історичного періоду, знайомить співрозмовника з культурними надбаннями мовної спільноти певної доби, демонструє своєрідність світобачення автора.

Мету статті вбачаємо в тому, щоб виявити сталі та змінні ланки в автобіографічній діалектній розповіді, записаній в українських східнословобожанських говірках, охарактеризувати національно-культурні особливості мовного образу людини в ній.

Методи дослідження. Методологічною основою статті є праці вітчизняних і зарубіжних учених про діалектний текст, зокрема положення Н. Гуйванюк і Н. Руснак про доцільність диференціації понять *текстема* – *текст*, які є єдністю абстрактного й конкретного при потребі позначення дихотомії на текстовому рівні, а також *надтекст* як сукупність текстів однієї тематики (Гуйванюк, 2015, с. 124).

У статті використано *описовий метод*, з допомогою якого репрезентовано покласифікований зібраний *польовим методом* матеріал діалектних розповідей, у яких відображено соціальні, історичні, побутові умови життя й праці інформантів. Для аналізу мовних засобів автобіографічних розповідей використано *дистрибутивний метод*, що став основою для виявлення комунікативної специфіки регіонального дискурсу, отримання додаткових свідчень про мовний образ автора біографічної розповіді.

Виклад основного змісту. Типовість структури тексту і змісту автобіографічних діалектних розповідей дозволяє нам виділити текстемі 'автобіографія', структурними та смисловими ланками якої є: відомості про час і місце народження оповідача; характеристика родини; свідчення про батьків, дідуся, бабусю, братів і сестер; загальна оцінка життя того періоду, про який ідеться в розповіді; спогади про навчання в школі та здобування подальшої освіти; інформація про місце й особливості роботи; відомості про сім'ю, свята, навколишню дійсність.

Наративи осіб, що мають неповну середню чи середню освіту, споріднені з документальними автобіографіями, у яких точно подано роки народження, прізвища та імена рідних, докладно описано умови життя. У цих розповідях доволі часто вжито числівники, власні імена людей. На таких усних розповідях позначилися навички написання автобіографії під час прийому на роботу тощо: *Наро́дилас'а / тис'ач'а де"в'а'цот / сорок'у́торого / года / ў сц'ел'і Новоника/нор'іўка / С'ват'іўс'кого ра'іона /*

Ворошилоу²рац'кої¹ облас'т'і // нас у с'ім'її було шесте^уро / друга
 родилас' се^уст'ра Вал'ін'т'іна / тис'ач'а де^ув'а'цот сорок трет'ого
 года на¹роджен':а / за нейу ро¹диус'а брат Ф'одор Йа'горович' / сорок
 шис'того года на¹роджен':а // за б'ратом си^уст'ра Га'лина / тиш'ч'у
 де^ув'а'цот сорок вос'мого года // за Га'линоу ро¹дилас'а Л'у'боу / сорок
 вос'мого года на¹роджен'а // сама мен'ш'а си^уст'ра це В'ера Йа'гороуна
 п'їс'ат с'їд'мого года на¹роджен'а // с'ім'їа була здо¹рова / бат'ко
 Гар'кум Йа'гор Ва'сил'ович' / тиш'ч'у де^ув'а'цот три'нац':атого года
 на¹роджен'а / Гар'кум К'лауд'їа Д'їн'їсоуна мамка / тиш'ч'у де^ув'а'цот
 ч'ї'тирнац'атого года на¹роджен'а // мамка у нас по¹ме^урла рано // так
 як с'ім'їа у нас була дуж'е^у ви¹лика / жи¹ли не^у дуж'е^у хара'шо ми / йа
 п'їс'л'а за¹к'ін'ч'е^ун'а / с'омого к'ласу і си^уст'ра Вал'ін'т'іна п'їш'ли
 ро¹бит' до¹йарками // йа як с'тарша си^уст'ра по¹ма'гала // було дуж'е^у
 важ'ко // ну / Бог дау у с'ї стали на¹ноги / пови¹ходи¹ли зам'їж' / йа і м'їу
 двох си¹н'їу / Йур'їа Пе^ут'рович'а Ж'ирова і Н'їко'лайа Пе^ут'рович'а
 Ж'ирова // си^уст'ра Вал'ін'т'іна тож'е і м'їе двох д'їтеї / С'їр'ожа і
 Л'ена // ко'ли мамка у мерла / д'їч'ата при¹возили своїїх д'їтеї до нас
 / ми їїх при¹в'їч'али / як р'їдна мати / і по с'од'н'їшн'ї ден'
 пли¹м'їн'їц'ї роди¹ч'айуц':а / сестри роди¹ч'айуц':а / брат
 роди¹ч'айе¹ц':а / ми не^у одки¹даїе¹м н'їх'то друг друга // у мене п'рау¹да
 рано по¹мер ч'олов'їк / Ж'ироу Пе^ут'ро Іванович' / з ним ми жи¹ли дуж'е^у
 хара'шо / ми / були раз'н'ї там / як у каж'д'її с'ім'її бу'ваїе / ну ме^уне
 в'їн бе^ур'їг / йа йо'го бе^уре^уг'ла / у до'вої йа ос'талас'а у сорок два роки /
 че^урез п'ат' рок'їу при¹н'ала со¹б'ї дру'гого ч'олов'їка / но це бу'зо¹с'їм
 дру'гїй ч'олов'їк / не^у то ш'о п'ервиї / ну так уж'е і з цим пож'їла
 с'їм'їац':ат' рок'їу // (Записано від Жирової Антонїни Єгорївни,
 1942 р. н., освіта неповна середня, с. Новониканорівка, Сватівський р-н).

Нерідко респонденти відходять від називання точного місця й року
 народження. Ці ланки наративів можна назвати змінними. Вони відсутні в
 діалектоносїїв малоосвічених: Скороход Пра'скоуїа За'хар'їуна / йа не
 у'чилас'а у ш'кол'ї / у л'їк'без хо'дила // а прац'увала у коло'хоз'ї с'п'ервих
 дн'їу кол'ект'їв'їзац'її і до самої п'енс'її // усе при'ходило¹а ро¹бити
 / і п'їл'ала / і до¹йаркоу ро¹била / і во'лоуником була / і кон'ухом була /
 у сїм при'ходило¹а за моїу жис'т' // (Записано від Скороход Параски
 Захарївни, 1911 р. н., неписьменна, с. Олексїївка, Білокуракинський р-н).
 Найпоследовніше при проханні розповісти про себе респонденти
 передають події дитинства та умови праці. Загалом сталими ланками
 в наративах уважаємо коротку характеристику родини, спогади про дитячі
 роки та умови праці: Левенец' Анто'н'їна Тихон'їуна / ро¹дилас' у се^ул'ї
 Родни¹ч'їк'ї Т'роїц'кого ра'їона Лу'ганс'кої облас'т'ї // с'ім'їа у нас була
 ве¹лика / шесте^уро д'їтеї // вос'питували нас ба'бус'а с'д'їду'сем //
 за'конч'їла дес'ат' к'лас'їу // снач'ала йа у'ч'їлас' у Родни¹ч'їках /
 с'п'ершого по чет'вертїй к'ласї // по'том хо'дили у ш'колу у су'с'їдн'е
 се^уло / Ба'гач'ку / де проу'чилас' до де^ув'а'того к'ласа / так як там була
 не^упоуна се^уредн'а ш'кола // де^уї'їатїй і де^ус'атїй к'ласї йа у'ч'їлас'а

ўра'йон:ому 'центр'і / Тройіц'ку // шоб ўст'ройіц:'а на ро'боту / йа пройшла 'курси 'техн'іка іс'куств'е'ного ос'е'м'е'н'ен'і'я ў 'город'і Старо'б'ел'с'к'і // 'н'ісл'а 'курс'іў поч'ала ро'бит' на х'верм'і ў се'л'і Пол'таўс'ке // прац'увала йа по профес'іі / 'техн'іком іс'куств'е'ного ос'ім'і'н'ен'і'я / а 'также лабо'рантом / прин'і'мала і зда'вала моло'ко // 'кажде'ўтро і 'веч'ір прійі'жаў молоко'воз і заби'раў моло'ко // (Записано від Левенець Антоніни Тихонівни, 1942 р. н., середня освіта, с. Полтавське, Троїцький р-н.).

Автобіографічні розповіді нерідко набувають ознак мемуарів, коли наративи побудовані навколо подій, які збіглися з дитинством чи юністю діалектоносія: мо'йа 'жиз'н'.'оч'ен' т'рудна була // ме'н'і п'ат'надиц'ат' год ш'е не' було / во'на нач'алас'а // заб'рали нас то'д'і назива'ўс'а ХВЕЗО / там нас поўчили ш'іс'т' 'м'іс'ац'іў // пог'нали у гли'боку 'шахту / 'шахта була ч'е'тир'е – шес'т' 'метр'іў / це це'нт'рал'на гли'бока / страш'на / з'р'азна / во'да 'капайе / 'кон'і там т'а'гали ваго'н'етки / к'риси страш'ні // нас йак опу'скали у 'шахту / йак пос'тавили / п'ат' душ у кл'етку пус'кайт' / а ми крич'али не' своїм 'голосом / так бо'йалис'а // у 'шахту опу'снули / а там ш'е і 'кон'і // пар'е'н'ок та'киї / там са'м'і у 'шахт'і ро'били / йак ви / д'іўч'атка і хлопц'і / так'і йак о'це пар'е'н'ок си'д'ит' наш / си'д'ит' на ко'н'ац'і / ваго'н'етки т'а'гали / а ми п'лаче'мо // йа там п'ат' год ро'била на 'шахт'і / і 'конч'ілас' во'на // ме'не заб'рати прійі'хаў брат // (Записано від Єгорової Марії Митрофанівни, 1922 року народження, неповна середня освіта, с. Верхня Дуванка, Сватівський р-н).

Нерідко в розповідях знаходимо характеристику часу, певного історичного періоду: йа з д'вац'ат' т'рет'ого 'году // йак це'д'е'ц:тво було мо'йе / так це 'саме стра'шне / о'но о'то ж буў т'риц'ат' 'первиї / т'риц'ат' т'рет'ії // 'нас було 'п'атеро у 'бат'ка / 'матер'і / во'ни кол'хозниками були // 'дуже було т'рудно // (Записано від Гайворонської Ніни Павлівни, 1924 р. н., освіта неповна середня, с. Верхня Дуванка, Сватівський р-н).

Негативними оцінками позначені роки голоду, Другої світової війни, перші післявоєнні роки: ми то'д'і ж'или 'оч'і'н' 'б'едно / ўс'і ж'или 'б'едно / ўс'і хо'дили оди'наково // сапо'ги 'раз'ні / ў 'порваних // 'бат'ка не' було / на ф'рон'т'і по'гиб / у 'матер'і було нас дво'йе 'р'ідних / по 'бат'ков'і / а 'бат'ко п'і'ш'оў на в'і'ну / а 'мати нас ч'оти'р'ох вос'питувала // 'мати са'ма ро'била на р'адо'вих ро'ботах // ш'колу за'конч'іла / с'ім клас'іў / п'ішла з'разу ро'бит' / ски'рду'вали / до те'л'ат / 'мало хто у'ч'іўс'а / ўс'і йшли ро'бит' // і пла'тили так ж'е не' 'дуже хара'ш'о / ну ўс'о раў'но 'сорок с'ід'миї год / 'тож'е було т'рудно / 'л'уди і 'пухли / і ўми'рали з'голоду // ну ў нас н'іч'ого / ў нас була ко'рова / о'то і спас'ла ко'рова і картошка // а було та'ке шо з'дохне там сви'н':а ў кол'хоз'і / 'виве'зут' на скотомо'гил'ник / 'л'уди ўз'найут' шо 'виве'зли сви'н':у / розру'байут' йі'ї / по'д'іл'ут' і 'кормл'ут' своїїх д'і'тей // ўсе не'ре'ве'р'нуло'с' ўрод'і (Записано від Долженко Раїси Іванівни, 1940 р. н., освіта неповна середня, с. Новониканорівка, Сватівський р-н).

Якщо діалектоносії відступає від звичних схем біографії, то зосереджується на особливостях господарювання, харчування, розвагах: *Ну роска^лжу про сво^йу ж^изн['] коро^тен[']ко / шо ж й^а ^лможу ска^лзат['] / шо нас ос^тталос['] ^лшесте^нро // ми жи^ли з^с д[']иду^сем і ба^лбусейу // хуто^ррок ^йнас ^лбу^й / Родни^ч'ки / хуто^ррок не се^лло / а хуто^ррок // і ^лнада жит['] // де^ржали так же й^ак і ^йс[']і / од^м л[']уде^й ^лшоб не в[']ід^мста^лвати / де^ржали ми ко^ро^рю^ку / о^веч[']ок де^ржали ми / молоч[']ко ^лран[']ше ж ^йй^ак й^ого не зда^лвали і н[']ічого не закуп^л'али / а ми ^лдома шо к^исл[']а^ч'ок так ро^били / ^лр[']ажанку чи см[']танку / й^ак во^но нази^лвайе^ц:[']а // ^лзараз^с ^лр[']ажанка / а то^д'і ж ^лробле^ну см[']тану / да^лвайте з^робим ^лробле^ну см[']тану // о^то нат[']рем / о^т:опим ^лсиру / нат[']рем / а ту^ди ве^рш[']ка / о^це ^йнас та[']ка бу^ла см[']тана // о^т:опле^ний ^лсир / о^це ^йнас та[']ка бу^ла см[']тана // с[']ін[']це / д[']і[']дус['] ^лйїздили ^йд[']руге се^лло зароб[']л'ат['] // ^йнас с[']боку Ро^с'й^а і ту^ди ^лйїздили зароб[']л'ат['] с[']ін[']це / ^лтак ми о^це вижи[']вали // так ^йсе ї хара[']шо бу^ло // ^лзараз['] / с[']ейчас ^лробл[']ут['] ^йсе / у[']се-у[']се при[']думуйут['] ^йс[']ак-і там і ^лр[']ажанки / і см[']тану / і б[']ринзу / і сир / і ^йсе ^лможно зр[']обити з^с молоч[']ка / а то^д'і ш-е на ба[']зар['] во[']зили // й^ак ^йкого хто ба[']гатийий бу^й / так о^то бу^ли во[']л[']й['] хто ди[']р[']жа[']й / хто ^лконика ди[']р[']жа[']й і ^лйїздили / во[']зили // і так ^лнада з[']йїздит['] / шоб ви[']р[']ну[']:[']а оби[']денки / ту[']да ї на[']зад // і о^то прода[']дут['] / а ба[']зар[']й['] ту[']д[']і не['] бу^ло / а да[']леко ^лйїзди[']ли то ^йУразово ^лйїздили / о^це ту[']ди на ба[']зар['] ^лйїздили / во[']зили // ну ми ма[']л[']і бу^ли / а д[']і[']дус['] і ба[']бус[']а ми й^ого ^лдома о^це ^йсе / ^йсе у ха[']з[']аїст[']у-і бу^ло // о^це об[']ходи[']лис[']а так / ^йс[']і ^лвижи[']ли і здо[']ров-і // (Записано від Левенець Антоніни Тихонівни, 1942 р. н., освіта середня, с. Полтавське, Троїцький р-н).*

До мовних засобів вираження смислу в автобіографічних розповідях відносимо вживання форм пошанної множини, коли мова йде про дідуся чи бабусю, батька чи матір (д[']і[']дус['] ^лйїздили ^йд[']руге се^лло зароб[']л'ат[']). Щоправда, такі форми виходять з ужитку, але були характерні в східнослов'янських говірках до 50 – 60-х рр. ХХ століття, тому в спогадах про ті роки вони функціонують. Це вияв особливої культури спілкування й поваги до близьких, старших за віком людей.

Звертає на себе увагу також використання зменшено-пестливих форм іменників, що номінують рідних для оповідача людей (ми жи^ли з^с д[']иду^сем і ба^лбусейу), свійських тварин (де^ржали ми ко^ро^рю^ку / о^веч[']ок де^ржали ми), продукти харчування (молоч[']ко, к^исл[']а^ч'ок, см[']танка), фураж для худоби (с[']ін[']це), населений пункт (хуто^ррок). На нашу думку, така форма викладу думок становить особливий стиль спілкування, характерний для жінок старшого віку, коли оповідачка висловлює особливе ставлення до описуваних подій, засвідчує, що ці спогади для неї дорогі, як і ті речі, про які вона говорить. Розповідь діалектоносія в цьому разі набуває ознак інтимності, збільшується смислове багатство наративу.

Часова двоплановість розповідей репрезентована шляхом зіставлення сучасних і давніших способів приготування страв: с[']ейчас ^лробл[']ут['] ^йсе / у[']се-у[']се при[']думуйут['] ^йс[']ак-і ^лтам і ^лр[']ажанки / і см[']тану

/і бринзу / і сир / і ўсе можна зроби́ти з^с молоч^ка / а то^д і ш^е на ба^зар[’] во^зили); сучасного ведення господарства і тодішнього (молоч^ко[’]ран[’]ше ж[’]йак йо^го не зда^вали і н[’]ічого не закуп^лали / а ми[’]дома шо кисл[’]а^чок так ро^били.

Оскільки під час розповіді присутній записувач матеріалу, то діалектоносії нерідко реагують на нього, уживаючи репліки ну шо розка^зат[’]; розка^жу про бат^кі[’]ю, розка^жу про сво[’]ю жиз^н’; от та^ка ў нас т[’]а^жола була жиз^н’; шо шч[’]е то^бі ска^зат[’]; о^це / о^нучок / і ўсе; зіставляють вік присутніх при розмові осіб і тих, про яких іде мова в наративі. Це свідчить про те, що мовець співвідносить ситуацію-тему із ситуацією спілкування, вибудовуючи спогад, намагається врахувати інтенції слухача, використати його досвід, активізувати увагу: Розка^жу про мо[’]йу ба^бушку // була ў мене ба^бушка Ма^ринка // ко^ли ми бу^ли ма^лен^к’і / во^на нас у^с’іх бе^ре^дла / нагл[’]а^дала на нас // бат^ко і[’]мати наш[’]і бу^ли на ро^бот[’]і / а ми са^м’і / д[’]ітво^ра / бу^ли[’]дома // п^ріїде ба^бушка / про^в’іре / йак ми там / шо там ми // ко^ли нас зас^тане ба^бушка на р[’]іц[’]і / то во^на нас га^н’ала не[”] ч[’]імнебуд[’] / а т[’]іки т^р’апко[’]у / шоб не[”] бол[’]но бу^ло / а ми шоб бо[’]йалис[’]а // от так ми / д[’]етка / і жи^ли (Записано від Свергун Антоніни Павлівни, 1928 р. н., неповна середня освіта, с. Просторе, Білокуракинський р-н).

Із спогадів постає образ трудової витривалої людини (жінки чи чоловіка), яка зазнала багато поневірянь, але до роботи ставилася відповідально, усе виконувала чесно: З^с п[’]ат^нац[’]ати йа п[’]іш^ла ро^бити у кол^хоз при^цепником / трахто^ристом бу[’] Конд^рат[’]йе[’] Іса[’] Дмитрови^ч // була два[’]года при^цепником // у сороко[’]вому го^ду п[’]іш^ла на[’]курси трахто^рист[’]і[’] / тр[’]ох^м’іс[’]ачн[’]і[’]курси // с[’]іла на[’]трахтор ро^бит[’] // еваку[’]іровалис[’] у Канто^м’ірово / пове^рнулис[’]а з т[’]рахторами на[’]зад // ди^ректор да[’]у при^каз трахто^ри пос^тавити на усад[’]бу МТС / а са^м’і п[’]іш^ли п[’]ішки // за^де^ржали н[’]іміц[’]і / не[”] пус^кайут[’] / кажут[’] шо парт[’]ізани // п[’]ід ос[’]ен[’] забрали у Ге^рман[’]і[’]у // у окт[’]аб^р’і по^пала у Ге^рман[’]і[’]у // по^пала до хаз[’]айіна / дом розбом^били / т^роїе[’]суток іш^ла бом^б’о^жка / нас у ла^гер[’] // два[’]раза ў[’]сутки ба^ланда та сто грам х^л’іба / к[’]ірчик у мисочку[’]сипле // йа ро^била у[’]дн[’]о[’]ну і ноч[’]ну с^м’ену на х^вабрик[’]і // йа пове^рнулас[’]а три^ц’а^того[’] а[’]ўгуста[’] сорок[’] п[’]а^того // три дн[’]а од^дих^нула / п[’]іш^ла сто^ги моло^тит[’] на моло^тарку // д[’]вац[’]ат[’] йа^ш’ч[’]ік[’]і[’]у зе^р’на в ідне[”]сі п[’]атдес[’]а[’]тик[’]ілог^рамов[’]і / с^м’ена кри^чат[’] // визи^вайут[’] у кон^тору / ста^но[’]ўл[’]ат[’] те[”]л[’]атнице[’]йу / п[’]ат[’] год проро^била / ста^но[’]ўл[’]ат[’] до ко^ро[’]у / з^м’інилас[’]а у с[’]імде[”]с[’]ат[’] вос[’]мом го^ду / п[’]іш^ла на пенс[’]і[’]у / на^ч’ислили с[’]імде[”]с[’]ат[’] дев[’]ат[’] руб^л’і[’]у с[’]імде[”]с[’]ат[’] дев[’]ат[’] ко^п’ійок // на^граж^дали ме[”]дал[’]ами / ра[’]йон поздро[’]ўл[’]а[’]у // (Записано від Студейченко Ніни Яківни, 1923 р. н., неповна середня освіта, с. Верхня Дуванка, Сватівський р-н).

У наративах позитивно оцінено:

у[’]міння й ба^жання особистості працювати: У[’]мене йе доч^ка / ви^со^чен[’]кого[’] росту / б[’]і^лен^ка / трудо^л’у^бива // п[’]іш^ла по мо[’]йім

сто^онам /^оробе сви^енаркойу // (Записано від Мінчук Раїси Христофорівни, 1941 р. н., освіта середня, с. Просторе, Білокуракинський р-н);

доброту, взаємодопомогу: **Бат'ко** **ў** нас **буў** **дуже** **добрий** // д'і^ітеї **ў** нас **було** **багато** // **було** де^уїят'надиц'ат' души / но з де^уїят'надиц'ати нас **осталос'** **семе^оро** // і **ўс'іх** нас / д'і^ітеї / **восп'и**таў **бат'ко** // **брат** у^імене у **воїну** тут **погиб** / **н'і**мці **рос:тр'і**л'али // **другий** **тоже** на **фронт'і** **погиб** // **се^остра** **ў** мене в **арм'ії** **була** / **т'ажко** **ране^она** **була** **тоже** // **от** // **а** ми з **мен'шим** **братом** **були** тут у **воїну** // **приїш'лос'а** нам і на **окопах** **бут'** / і на **еродром'і** / і **с'к'р'із'** ми **були** // **воїна** нам **дуже** **далас'а** **важко** // **мама** **ў** мене **добра** **була** / і **л'уди** **її** **дуже** **уважали** **ўс'і** // **кожидий** **їшоў** до **нейі** // **мама** **ум'іла** і **шит'** / і **л'уд'ам** **помагала** // у **воїну** **мама** **ўч'іла** **ўс'іх** і **ўйа'зат'** / і **п'расти** // (Записано від Кононенко Зої Олексіївни, 1926 р. н., освіта неповна середня, с. Червоноармійське, Білокуракинський р-н);

витривалість: З **ди^ет'а** **ч'іх** **ро^к'і**ў нам **було** **т'рудно** / **то^ому** **шо** нас **було** **шесте^оро** // **бат'ко** **буў** **інвал'ід** // в **осноў^іному** **мати** **ўс'і**гда **ходила** с:о^киройу за **поясом** і ми **б'іл'а** **нейі** // **с'іно** **ко^осили** / **дрова** **заготоўл'али** / **ўсе** **це** **з'малку** / **ўсе** **це** ми **ро^обили** // **ко^н'ешно** / **т'рудно** **жи^ели** / но **ї**ако^с' **намагалис'а** **вижи^ети** // **вижи^ели** // **д'воє** / **п'раўда** / **ўмерли** **ў** **роки** **голодо^омору** **то^ого** // нас **було** **вос'меро** // **се^остра** **розказує** / **ї**ак у **т'рици'ат'** **т'рет'ому** **її**ли **ле^опешники** із **кукуруз'аних** **кач'ан'іў** / **натоўч'ец':а** **ўсе** / **вот** / і **о^{то}** з **коче^оприжок** **о^ц'і** **л'іпени^еки** // **а^{га}** // і **пон'імаєте** **о^ц'і** **л'іпени^еки** **приєзводили** **ж** до **того** / **шо** **н'і** **же^олудок** / **н'і** **по^осут'і** / **орган'ізм** **то** **ї**а^кий у нас **буў** // і **ї**а **захво^р'іла** // **пол'ім'іо^л'іт** у **мене** // **а** **у^ч'іліс'а** **нор^мал'но** // **п'раўда** / **ходит'** **н'і** **ўч'ому** **було** // **ї**а / **нап'риклад** / **ходила** **ў** **братов'ї** **со^роц':і** // **дуже** / **дуже** **т'рудно** **було** // (Записано від Писаренко Ольги Антонівни, 1930 р. н., освіта неповна середня, с. Червоноармійське, Білокуракинський р-н).

Респонденти висловлюють віру в те, що людина здатна пережити важкі часи, у цьому їй допомагають надприродні сили: **Те** / **шо** **ў** мене **ў** **ї**жизн'і **так** **полу^ч'і**лос'а / **ви** **знайете** / **оце** **сни** **ўс'ак'і** **ме^он'і** **п'ідказували** // **ну** **сна^ч'ала** **так** **не^о** **розга^ддаєш** / **ї**ак **це** / **до** **ч'ого** **це** **приєзве^оде** // **а** **по^том** **поїмеш** (Записано від Писаренко Ольги Антонівни, 1930 р. н., освіта неповна середня, с. Червоноармійське, Білокуракинський р-н).

Спогади-мемури про дитинство відображають вірування слобожан. Більшість діалектоносіїв пригадують, що раніше люди вірили в існування міфологічних істот, боялися їх. У сучасному побуті такі вірування відсутні: **Ну** / **ш'ч'о** **ї**а **можу** **ска^зати** // **ра^н'іше** **наш'і** **бат'ки** і ми **думали** / **ш'ч'о** **д'їсно** **ў** **кожному** **дом'і** **ї**ест' **домо^вїї** / **ї**а^кий **жи^еве** і **даже** **бабушка** **мої**а **розпов'ідала** / **ш'ч'о** **кожнї**ї **домо^вїї** **по^хожиї** на **сво^ого** **ха^з'айї**на // і **в'ін** **жи^еве** у **нашому** **дом'і** **разом** з **нами** // **ну** / **а** **наш'ч'ет** **ч'орта** **ка^зали** / **ш'ч'о** **б'ігайт'** **коло** **р'іч'ки** **ч'ортї** // **кажут'** **русалки** на **Івана** **Ку^пала** **тан'ц'уйут'** **коло** **р'іч'ки** // **ну** / **а** **ї**а **це** **не** **бач'їла** // (Записано від Гасанової Тамари Миколаївни, 1947 р. н., освіта середня, с. Стрільцівка, Міловський р-н).

Деякі автобіографічні наративи, що також набувають ознак мемуарів, містять описи природних багатств, рослинного чи тваринного світу ареалу. Респонденти зазначають, що цілющі властивості рослин діалектоносії використовують для лікування різних хвороб: *Ну / наў'коло / ми жи^евем ў сте^лнах і наў'коло ¹нашого се^лла ба^ггато рос^ттут' / л'ікарс'ких рос^лин // ну / перш за ўсе / це та^к'і / йак зв'еро^бої / ши^поўни^ек / ка^лина / гороби^ена / бузи^ена / о^жина / ма^лина / ло^пух / по^лин' / кропи^ева / подо^рожни^ек / мат' і ¹мач'еха / бе^реза / каш^тани // і ўс'і ц'і рос^лини во^ни л'ікуйут' ба^ггато хво^роб // ну / нап^риклад / ¹перша хво^роба / йа^ку заўж^ди / це прос^ттуда // ми прим'ін'али нас^тойі м'йати / ши^повни^еку / зв'іро^бою / ¹липи / ка^лина / ¹дал'ше гороби^ена / ма^лина / ¹даже ли^сточ^к'і / г'іл^ки ма^лини л'ікуйут' прос^ттуди // та^ка рос^лина ло^пух // во^на л'іч'е / за^жи^еўл'ує ¹рани / йі^йі сок ¹корен'а ло^пуха за^живл'ує ¹рани // нап^риклад / та^ка рос^лина / йак бе^реза / нас^тойі ¹йі^йі ¹поч'ек / во^на суш^чест^вує йак рос^т'ірка в'ід рад'ікул'іта / ¹дал'ше каш^тани / нас^тойка каш^тан'іў ¹тоже л'ікує суг^лоби / ¹дал'ше подо^рожни^ек / це ¹перші в'ід ран / при^екладати до ран / нап^риклад / во^на за^т'агує // а та^ка тра^ва / йак по^лин' / йа^ку при^ем'ін'айут' в'ід г'ема^том чи удар'іў / при^еложит' до ¹того ¹м'ісц'а / це де у^дари^ш / во^на ш^видко про^ходит' бол' // (Записано від Гасанової Тамари Миколаївни, 1947 р. н., освіта середня, с. Стрільцівка, Міловський р-н).*

Розповіді про розваги молоді свідчать про традиції влаштування народних ігор, гулянь. Християнські свята відзначали урочисто, властиві їм обрядодії виконували ретельно: *Ко^лис' ка^зали стар'і л'уди / на Рожест^во і на Хре^ст'и^ч'ен':а ¹сонце ¹ран'ше схо^де / у^же кон^ч'али слу^жит' / бо во^но ж то ¹сус ро^ди^ў'а у два^нац':ат' же ¹ноч'і // (Записано від Хижняк Ніни Григорівни, 1937 р. н., освіта середня спеціальна, с. Новобіла, Новопокковський р-н).*

Діалектоносії розповідають, що 14 січня зранку хлопці тепер, як і раніше, ходять вітати всіх з Новим роком – *посипають*. Вони набирають у кишені зерно, яке є вдома. Зайшовши до хати родичів чи сусідів, засівають зі словами: „Сію, сію, посіваю, з Новим роком вас вітаю. Сійся-родися, жито-пшениця і всяка пашиця”. Цей текст трохи відрізняється від того, яким користувалися у середині ХХ ст.: „На щастя, на здоров'я та на Новий год. Роди, Боже, жито, пшеницю та всяку пашицю. З празником Василя!” (Записано зі слів В. І. Полупана, с. Булавинівка, Новопокковський р-н). А ще сучасні хлопчики та парубки насипають кучки зерна на столі чи на полиці або просто на підлозі й кажуть „Сиплю кучки, щоб сідали квочки” (Ковальова, 2018).

В автобіографічних розповідях зазвичай найбільш уживані:

форми дієслів минулого часу доконаного чи недоконаного виду (*Йа наро^ддилас'а ў се^лл'і / П'іски / Но^аво^апс'коўс'кого ра^йона // ў т'ри^дц'ат' / с'омо^уму го^ду / двадц'ат' / шостого і^йун'а // роди^лас' йа ў с'і^ем'йі р'ад^ового ко^л'хозни^ека /; бу^ло та^о'ке шо з о^ад'йял ¹шили ў^д'ага^оло / ў ка^олошках т'р'апками о^аб^мо^атували і ў ш^колу (Записано від Кави*

Ганни Іванівни, 1937 р. н., освіта неповна середня, с. Піски, Новопоксовський р-н);

інфінітивні форми у сполученні з дієслівною зв'язкою *бути* у формі минулого часу (*ў ш'колу хо^адит' було* / *дуже т'ажко посл'е во^аїни // хо^адит' ні^е ў чому було* // *бос'і були / розд'ит'і // були велик'і налоги / хто ко^ар'ову де^ржаў / то т'риста л'ітер мо^ало^ака здат' // (Там само);*

форми майбутнього часу у значенні минулого (*хто по^рс'а де^ржаў / за^р'іже* / *надо ш'куру здат' // йа'йец' / хто ку^реї де^ржаў / надо було здат' // ка^р'тошку на ўго^арод'і з^м-і^р'а^йут' при^їдут' / с'іл'со^в-іта // с'к'іл'ки / де к^рупна ус'у ви^еби^ер^али / ус'у здо^авали // (Там само);*

форми теперішнього часу (*с'к'іл'ки там сотки / не^і па^ом'я^атайу // зда^овали^і ква^осол'у // зда^овали... ўсе шо мо^аз'ли // о^абкла^одали^і ба^от'к'і^ї на^ологами / дуже ве^алики^еми / о^абл'ігац'ійі // на во^ас'і^мсот рубл'і^ї / п'ід'писували^і па^пку і^і ма^му // (Там само).*

Накопичення інфінітивних форм у тексті нерідко стає засобом створення конотації невідворотності, обов'язковості, безвихідної ситуації: *і нам було* / *н'іза^ошо ку^п'нит'* / *н'і^е ўбуц'а* / *н'і^е по^а йісти* / *страшно було нам* / *важко* // *ў ш'колу хо^адиту теж було* / *т'ажко* // *кни^е жок* / *н'іза^а шо було ку^п'нит'* // *ні ўд'аг'тис'* / (Там само).

В автобіографічних розповідях актуалізовані назви на позначення спорідненості і свояцтва, назви страв, дитячих народних ігор *Стри^ебушка* // *заби^ралис'а о^так у кру^жок / так за^була / йак те нази^валос'а // ш^тук п'ят там ч'і ш'іс'т' д'і^їч'ат о^так за^руки заби^ераємос' і к^рутемос'а / так к^рутемос' ш'видко / по^ки йа^кас' упа^де / то^д'і то / поре^гоч'емос' поре^гоч'емос' та зноў / почи^наємо // гла^за заўйазували / а то^д'і / ў пом'іш'ч'ен'і^е лоў^л'ат' // ді^їч'ата ж / хо^вайуц'а / а тої ш'о заўйазані^ї х^оде / тої же л^ове ж по^ки з^лове // то^д'і йо^лму розв'язу^їут' / а то^лму ж зав'язу^їут' / ко^го л^овит' // ў жмур^ка / жмур^рок то бу^ї // (Записано від Кави Ганни Іванівни, 1937 р. н., освіта неповна середня, с. Піски, Новопоксовський р-н).*

Спогади про дитинство, яке проходило в першій половині ХХ століття, позначені негативними характеристиками: *важ^ко* // *жиз'н' не сах^ар* (с. Піски); *дуже* / *дуже т^рудно було* (с. Червоноармійське); роки війни 1941 – 1945 викликають у респондентів почуття страху, невпевненості: *тут* / *чуйемо ўже ше^ле^ст'ат' / б'іж'ат' / страш^не / бо^аїко^т'ат' / н'і^мц'і / і во^ани по^абач'или цеї о^акоп... і над'д'ірко^айу / де^рж^{ут}' гв-ін^то^їку / чи на^ган' (с. Проїждже), часи другої половини ХХ ст. діалектоносії оцінюють позитивно: *весе^ло було хо^дит' на р^оботу* (с. Полтавське). Загалом в автобіографічних розповідях репрезентовано оцінку історичних подій, свідками яких були оповідачі, поведінки односельців: *ўсе не^ре^ве^р'нулос' ў^род'і* (с. Новониканорівка).*

Висновки. Автобіографічні діалектні розповіді мають сталі і змінні структурні та смислові ланки. До сталих відносимо відомості про сім'ю, навчання в школі, подальшу освіту, роботу. Змінними є частини, у яких

респонденти вказують дату й місце свого народження і своїх близьких, розповідають про історичний період, на який припало дитинство та юність, описують дитячі забави, свята.

Мовними засобами вираження змісту є форми дієслів минулого часу, окремі форми теперішнього та майбутнього часу, форми інфінітива, лексика на позначення спорідненості і свояцтва, назви житлових будівель, свійських тварин, страв. Розповіді містять оцінну лексику, з допомогою якої респонденти створюють меліоративну чи пейоративну конотацію тексту, указують на поведінку односельців тощо. Подекуди збережено форми пошанної множини, уживані по відношенню до старших людей (дідуся, бабусі, батьків). Таке спілкування надає висловлюванню особливої конотації.

Автобіографічні розповіді багатьох жінок насичені іменниками із зменшено-пестливими суфіксами. Так респондентки номінують їхні населені пункти, хатні споруди, близьких людей, свійських тварин, страви та ті інгредієнти, з яких їх готують. Це один із способів викладу думок, що становить особливий стиль спілкування, характерний для жінок старшого віку, коли оповідачка висловлює особливе ставлення до описуваних подій, інтимізує висловлення, збільшує його смислове навантаження, створює власну дискурсну зону під час репрезентації побутової звичаєвості, традиційності життєвого устрою.

З автобіографічних розповідей постає образ простої людини, яка, незважаючи на всі життєві негаразди, шанує чесних і роботящих односельців, рідних; уміє переживати труднощі; цінує витривалість; здатність допомагати один одному в скрутну хвилину. Діалектоносії з пошаною ставляться до вірувань їхніх предків, зберегли звичаї відзначення багатьох свят, респонденти старшої вікової категорії знають народні традиції, ігри.

Література

- Волошина, С. В. (2008). Автобіографічний розказ як об'єкт лінгвістического дослідження. *Вестн. Том. гос. ун-та*. № 308. С. 11 – 14.
- Гольдин, В. Е. (1997). *Теоретические проблемы коммуникативной диалектологии* : дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 – русский язык. Саратов, 220 с.
- Гуйванюк, Н. В. & Руснак, Н. О. (2015). Багатовимірна реальність діалектного тексту. *Діалекти в синхронії та діахронії: текст як джерело лінгвістичних студій* (С. 119 – 127). К. : КММ.
- Ковальова, О. В. (2018). Деякі традиційні свята східної України як зв'язок поколінь однієї родини. *Слобожанська бесіда – 11. Лінгвістика тексту і вивчення української ментальності: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (9 листоп. 2018 р., м. Старобільськ)*. (С. 9 – 13). Старобільськ : ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”.

- Лежен, Ф. (2000). В защиту автобиографии. *Иностр. лит.* № 4. С. 108 – 122.
- Сердійчук, Л. П. (2011). Форми прояву автобіографічного в текстах. *Наук. зап. Вінниц. держ. пед. ун-ту.* 14. С. 154 – 158.
- Lejeune, Ph. (1989). Der autobiographische Pakt. *Die Autobiographie: zu Form und Geshichte einer literarischen Gattung* / Hrgs. Von Gunter Niggel. Darmstadt, 359 p.

Стаття надійшла до редакції 20.04.2019 р.

Прийнято до друку 22.04.2019 р.

Рецензент – д. філол. н., проф. Кизилова В. В.